

ÖLKƏNİN ƏRZAQ TƏMİNATI VƏ SİYASİ SABİTLİK

C.Q.NURİYEV, kənd təsərrüfatı elmləri namizədi

XX əsrin sonlarında Azərbaycanın aqrar sistemi-nin təhlilinə keçməmişdən əvvəl, həm müstə-qil yaşamağa başlayan, həm də siyasi-iqtisadi məcbu-retmə rejimində fəaliyyət göstərən təsərrüfatçılıq və is-tehlik subyektlərinin daha dərin beynəlxalq qarşılıqlı təsiri ilə nəticələnən, ümumi planetar sosial-iqtisadi birliyin həmişə tərəqqi etdiyi və bütün planetar biogeo-mərkəzi vahidliyin (yəni qeyri-üzvi təbiətin, heyvanlar və bitkilər aləmi ilə vəhdəti) indi təşəkkül tapması ilə yanaşı, son otuz ildə tam formalaşmış ümumdünya qanunauyğunluğuna diqqət yetirək. Bu qanunauy-ğunluğa görə, hər hansı təsərrüfat tələbatı (təşəbbüskə-ranə və ya düşünülmüş şəkildə, fərdi və ya kollektiv) özünü əvvəlcə lokal, sonra regional, daha sonra isə dövlət və dünya miqyasında realizə etmək üçün im-kanlar axtaracaq və mütləq tapacaqdır. Buna - Dün-ya bankı, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı kimi beynəlxalq iqtisa-di, maliyyə və ticarət təşkilatları kömək edir. Qeyri-hö-kumət birliklərinin və qruplarının işləri, həmçinin bey-nəlxalq və milli kompaniyaların integrativ fəaliyyəti də buna istiqamətlənmişdir. İki nümunə göstərək.

80-ci illərin ortalarında Avropada (ilkin olaraq İsveçrədə və Almaniyada) "biodinamik əkinçilik" ad-lanan ideya sürətlə yayılmağa başladı. Rudolf Ştayne-rin fəlsəfi baxışları fermerlərin və onların təşkilatları-nın fəaliyyətində, həmçinin avropalıların istehlak dü-şüncəsində tədricən sabit rəy formalaşdırdı. Hazırda bir sıra Avropa ölkələrinin ərzaq bazarının artıq təx-minən 5%-ə qədər təsərrüfatların "biodinamik" məh-sulları ilə doldurulmuşdur, eyni zamanda onlar arasın-da əhəmiyyətli yeri təkcə Avropada yox, həm də digər kontinentlərdə kimyəvi inqrediyentlərin istifadəsi ol-madan istehsal edilmiş məhsullar tutur.

Son vaxtlara qədər, kənd təsərrüfatı istehsalçıla-rına özünün yüksək səviyyəli himayədarlıq dəstəyinin klassik nümunəsini göstərən Yaponiyanın aqrar siya-səti daha mütərəqqi sayılırdı. Lakin, 80-ci illərin ikinci yarısından sonra ölkədə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, ölkə dünya standartlarına uyğun rəqa-bət qabiliyyətli aqrar bölmə yaratmaq və ərzaqla özü-nü təmin etmə problemini həll etmək üçün, daxildə sa-bit tələbatdan istifadə edərək ərzaq mallarının istehsa-lının beynəlxalq diversifikasiyası modelinə keçdi. Yaponiya birgə müəssisələrin yaradılması, bir sıra ölkələrin (ən çox keçmiş "üçüncü dünya ölkələrinin") aqrar bölməsinə irimiqyaslı investisiyaların qoyulması və yeni texnologiyaların tətbiqi yolu ilə, dünya bazarının dəyişən konyukturasına, bir sıra göstəricilərə görə özü-nün ərzaq həssaslığını əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb, özünü zamanətli ərzaqla təmin etmə səviyyəsinə çatdı.

Bu müdaxiləni qəbul etməyə qabil olan, bütün ər-zaq bazarlarında, kənd təsərrüfatı məhsullarının isteh-salı və emalında aparıcı texnologiyalara malik olan Yaponiya kimi ölkədən ətraflı danışmağa ehtiyac yox-dur. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, geniş seçim imka-nı zamanı ərzaq istehlakçılarının aqrar kosmopolitiz-mi, milli məhsula milli istehlakçının keçmişdə mövcud olmuş qatı zamanətli bağlılığını məhv edir. Belə şərait-də, Azərbaycan Respublikasında uzunmüddətli plan-da ərzaq təcridi variantının ("dəmir pərdənin" özünə-məxsus variantı) səmərəli islahatlardan və modernləş-mədən savayı başqa yolu qarmır. Lakin, hələ də əv-vəlki kimi aqrar bölmədə repressiv tendensiya üstün-lük təşkil edir.

Aqrar sektorda müasir vəziyyətin analizi və gələ-cək 25 il müddətində onun mümkün inkişaf istiqaməti-ni kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsindən - tor-paqdan başlamaq daha məntiqə uyğun olardı. 1965-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların vəziyyəti haqqında məlum olanlar təəvvür etməyə im-kan verir ki, müasir aqrar siyasət dəyişməz şəkiddə saxlanarsa, keçən 30 ilin nəticəsi gələcək 25 illik dövrə ekstrapolyasiya edilə bilər.

Qeyri-münbit torpaqların kənd təsərrüfatı döv-riyyəsinə geniş cəlb edilməsi və ölkənin ən yaxşı tor-paqlarının son dərəcə səmərəsiz istifadəsi ekstensiv tə-sərrüfatçılığın nəticəsidir ki, bu da torpaqların vəziy-yətini getdikcə pisləşdirir.

Təsərrüfatçılığın ekstensiv sisteminə həmçinin aşağıdakılar da xasdır:

səpin sahələrinin quruluşunun qeyri-mükəmməl-liyi;

aqrolandşaftlarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin qeyri-səmərəli yerləşdirilməsi;

növbəli əkinin və ərəzinin şablon formada təşki-li;

texnoloji cəhətdən gerilik;

ağır texnikanın torpağa dağıdıcı təsiri;

fermerlərin aqrar biliklərinin zəifliyi;

aqroserviz xidmətinin yaxşı təşkil olunmaması;

torpaq sahiblərinin maliyyə imkanlarının aşağı olması və s.

Ekstensiv əkinçiliyin texnoloji ziddiyyətindən qurtulmaq üçün eroziyaya uğramış, şorlaşmış, şora-kətləşmiş, bataqlıqlaşmış və digər yaxşı vəziyyətdə ol-mayan əkin torpaqlarının təhlükəsiz istifadəsi üçün meliorantların, gübrələrin və digər intensivləşdirmə vasitələrinin tətbiqini genişləndirmək vacibdir, əks halda ən yaxşı torpaqların daha intensiv istifadəsi he-sabına onların bir hissəsi aktiv kənd təsərrüfatı dövriy-yəsindən çıxacaqdır.

Əgər söhbət intensiv aqrar istehsalından gedirsə, qeyd etməliyik ki, respublikamızın əksər regionlarında ekstensiv təsərrüfat formalaşmışdır. Burada hətta intensivləşmə meyilləri hiss olunmur. Bəzi yerlərdə texnika - texnoloji baxımdan həddən çox yüksək sürətlə deqradasiyaya uğrayır.

İstehsal gücünün digər vacib elementi olan - kənd əmtəə istehsalçıların da vəziyyəti mürəkkəbdir. Belə ki, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, işsizlik, yoxsulluq, çətinliklər və Ermənistanın apardığı işğalçı müharibənin acı nəticəsi kimi kənd əhalisinin kişi cinsinə məxsus böyük bir hissəsinin ölkədən çıxıb getməsinə və ya paytaxta gəlməsinə səbəb olmuşdur. Urbanizasiya adlanan bu problem təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial çətinliklər yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsal sahəsində çalışan yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin sayının azalması, əvvəlki illərə nisbətən bu sahəyə marağın azalması və bir çoxlarının öz peşə yönümünü dəyişməsi ilə birbaşa bağlıdır.

Ənənəvi olaraq belə hesab olunur ki, əvvəlcə kənd təsərrüfatını "qaldırmaq", sonra isə alınmış gəlirdən vəsaitləri kəndin sosial inkişafına, əhalinin "keyfiyyətə" yüksəlməsinə istiqamətləndirmək lazımdır. Lakin çoxillik dünya təcrübəsi göstərdi ki, belə təsəvvürlər yanlışdır: işləməyi bacarmayan kənd əhalisi, kənd təsərrüfatı istehsalında bütün islahatları batırır. Digər tərəfdən, vəsaitin olmaması sosial sferada islahatlara başlamağa imkan vermir, sərmayə qoyuluşunun nəticəsi yalnız bir ildən sonra görünməyə başlayır. Oudur ki, yeganə mümkün yol - istehsalın və dəqiq koordinasiya tələb edən, sosial infrastrukturun eyni zamanda islahatı və daha səmərəli ola bilən, məhdud resurs obyektlərin, rayonların, lokal kənd ərazilərinin seçilməsidir.

Bu proseslərdə xüsusi rol idarəetmə orqanlarına məxsusdur. Yeni şəraitdə kənd yerlərində dövlət orqanlarının amirlik idarəetmə üsulu öz səmərəsizliyini göstərdi. Eyni zamanda, önəmli adlandırılan yerli özünüidarəetmə orqanlarının formalaşması prosesi, onun əsaslarının süni şəkildə qurulması ucbatından, həddən artıq ləng gedir.

Göründüyü kimi, yerli əhalinin təmasda olmasının intensivliyi və sıxlığının şəhərə nisbətən çox yüksək olduğu kənddə yerli özünüidarəetmə orqanlarının formalaşmasını sürətləndirmək çox asan idi. Onların yaradılması üçün artıq obyektiv şərait formalaşmışdır: hər şeydən əvvəl, eyni bir yerdə yaşayan və bir-biri ilə sıx bağlı olan adamların lokal ərazi icmaları yaradılmışdır. Adətən, kənd yerlərində ayrıca götürülmüş qəşəbə səviyyəsində kənd inzibati idarələri (keçmiş kənd sovetləri) ərazi icmaları artıq öz formal və qeyri-formal liderləri olan formalaşmış sosial təbəqələrə malikdir. Nə qədər ki, kənddə yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) səlahiyyətləri qanunvericiliklə müəyyən olunmayıb, bu orqanlar icra hakimiyyəti or-

qanlarının kölgəsi olacaqdır. Qeyd edilməlidir ki, dövlət son vaxtlar bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşdür.

Eyni zamanda kənddə mövcud sosial təbəqələşmə, yerli özünüidarə orqanlarının formalaşmasının başlanğıc mərhələsində çoxlu problemlər yaratmamışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, əmək qabiliyyətli kənd əhalisinin 30-40%-i hələ 90-cı illərin əvvəllərində aparılan "qeyri-təbii seçmə" nəticəsində hər şeydən məhrum olmuşdular. Təqribən 20%-ə qədəri isə iş tapmaq ümidi ilə paytaxta üz tutmuş və ya keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərinə səpələnmişlər. Oudur ki, ümid yalnız daha aktiv və hazırlıqlı olan kənd ziyalılarına qalır.

Belə böhran dövründə kənddə daha çox söz sahibi və nüfuzu olan kənd ziyalıları bələdiyyələrin təşkil olunmasında və onların sosial statusunun qaldırılmasında görülməli olan işlərin öhdəsindən layiqincə gələ bilər.

İstehsal vasitələrinin növbəti elementinə - aqrar sistemdə istifadə olunan texnika və texnologiyalara keçərək, qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının bu sahəsində çox ciddi problemlər mövcuddur.

Sovet dövründən bütün MDB ölkələrinə, o cümlədən bizim respublikaya miras qalmış aqrar elmdə, daha doğrusu-torpaq haqqında elmdə, bu gün bir-birinə zidd olan iki fikir hökm sürür. Bir tərəfdən "ənənəvi əkinçilik sistemi", "torpağın münbitliyi", "meliorasiya", "kimyalaşma" kimi terminlərdən istifadə edirlər, digər tərəfdən isə "texnoloji xəritəni" gündəmə gətirirlər. Onların yanaşmasının mərkəzində - yer, ümumiyyətlə torpaq durur ki, bu da nəyin bahasına olursa - olsun, bitkinin ona uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Digər tərəfdən, akademik V.İ. Kiryuşinin təqdim etdiyi fikir torpağın bitkiyə uyğunlaşdırılması ideyasıdır. Deməli, V.R. Vilyamsın - "əkinçilik sistemi torpağın münbitliyinin bərpasına, saxlanmasına və artırılmasına istiqamətlənmiş aqrotexniki tədbirlərin kompleksidir" fikrinin ycrinə, V.İ. Kiryuşinin, A.S. Yermolov və D.N. Pryanişkovun da işlərində qeyd olunan, müəyyən bitkilərin becərilməsi üçün torpağın istifadəsinin üsulu kimi, "əkinçilik sisteminin anlaşılmasını bərpa etmək lazımdır", ideyasını müdafiə etmək tələb olunur.

Əkinçiliyin problemləri kontekstində paradigmanın bu cür dəyişməsinin arxasında əkinçilik sisteminin layihələşdirilməsi və onların stuktur - funksional iyerarxiyası nəzərə alınmaqla aqrolandşaftların optimallaşdırılması, torpaqların aqroekoloji tiplərə bölünməsi, kənd təsərrüfatı bitkilərinin onların yaşadığı yerə uyğun aqroekoloji qiymətləndirilməsi məsələlərinin həlli zamanı əkinçiliyin zonal sistemindən landşaftlara keçidi durur. Uyğun olaraq, məhz becərilmə texnologiyasına yönümlü, ekoloji tələbat və təsərrüfatçılıq mexanizmi qurulmalıdır.

Standart maşın dəstləri və unfikasiya edilmiş tex-

noloji sxemlərə aqrosənaye istehsalının ənənəvi yönündən fərqli olaraq, yeni texnoloji siyasətin mahiyyəti, elmi-texniki tərəqqinin yeni nailiyyətlərinin önəmli istifadəsinə yönəlmiş texniki vasitələr dəsti və texnologiyalar paketinin ona təqdim olunması əsasında, müstəqil təsərrüfatçılıq qərarlarının qəbulu üçün əmtəə istehsalçılara kömək etməkdən ibarətdir. Dövlətin texnoloji siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi texnologiyasının ekolojiləşdirilməsi, əkinçiliyin adaptiv-landşaft sistemində aqrolandşaftların konkret kateqoriyalarına uyğun olaraq onların differensiasiyası;

əmtəə istehsalçılarının istehsal-resurs potensialına, sənaye istehsalının intensivləşməsinin müxtəlif səviyyələrinə tətbiq edilən texnologiyaların adaptasiyası;

əməyin təşkilinin müxtəlif formalarına (fərdi, ailə, kollektiv), təsərrüfatçılığın çoxukladlılığına tətbiq olunan texnologiyaların adaptasiyası;

kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsini limitləşdirən, təbii amillərin ardıcıl keçirilməsi prinsipi üzrə qurulmuş texnologiyalar paketindən variantların seçilməsi imkanının alternativliyi.

Son vaxtlar bəzi ölkələrdə (məsələn, Rusiyada) aqrosənaye məhsullarının istehsalı texnologiyasının mənimsənilməsi və iş təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi üzrə müəyyən işlər aparılmış, xüsusən də onların istehsalat sınağı və sertifikatlaşdırılması əsasında dövlət səviyyəsində müəyyən qaydada qeydiyyatı götürülmüş, texnoloji modulların və baza texnologiyaların tipikləşdirilmiş məcmusunu özündə təmsil edən texnologiyaların dövlət qeydiyyatı tərtib edilmişdir. İntensivlik səviyyəsinə görə dövlət qeydiyyatına texnologiyaların üç kateqoriyası daxil edilmişdir:

1-yüksək (A); 2- intensiv (B); 3- normal (C).

Baza texnologiyaları həmin bitkilərin ən yaxşı becərilmiş şəraiti ilə təyin edilir. Uyğunlaşma (baza texnologiyalarının müxtəlif təbii və istehsal şəraitinə adaptasiyası) müvafiq adapterlər dəstinin köməyi ilə həyata keçirilir.

Xüsusi texnoloji adapterlər konkret bitkilərin becərilməsi üzrə texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi üsullarının dəstinə göstərir. Onların köməyi ilə aqrolandşaftın konkret şəraitinə baza texnologiyalarının differensiasiyası, həmçinin rütubətlənmə, torpağın kipləşməsi, fitosanitar vəziyyəti və s. zamana görə dəyişən şəraitdə həyata keçirilir. Dövlət qeydiyyatına alınmış texnologiyalar dövlətin yardımından istifadə etməlidir (güzaştli kreditləşdirmə, güzaştli vergitutma, dövlət maliyyələşdirilməsi və s.).

Sistemin həyata keçirilməsi öz növbəsində aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- perspektivli texnologiya və maşınların mənimsənilməsinin stimullaşdırılması sisteminin yaradılması;

- texnologiya və maşınların sertifikatlaşdırılması

nın dövlət sisteminin yaradılmasını və dövlət texnoloji nəzarətini;

- kənd təsərrüfatı istehsalı texnologiyası istehlakçıların məsləhət - informasiya təminatının təşkil olunmasını;

- aparıcı xarici firmalarla birgə müəssisələrin yaradılmasını, respublikada kənd təsərrüfatı maşınlarının istehsalı üzrə təkliflərin hazırlanmasını və həyata keçirilməsini.

Emal sənayesi müəssisələrinə, onlar tərəfindən cari əməliyyatların və kapital qoyulmasının həyata keçirən zaman, dövlət yardımının prioritetlərini təyin etmək, aqrar sistemin subyektləri arasında "böyümə nöqtəsi" və ilkin kənd təsərrüfatı istehsalında müəssisə inteqrantlarını aşkara çıxarmaq məqsədi ilə xüsusi metodikanın istifadə olunmasının məqsədəuyğunluğu çox vacib məsələnin həlli üçün əməli işdir. Qərarın qəbul edilməsi, aşağıdakı amillərin təhlil oluna biləcəyi ekspert-statistika sistemi tərəfindən informasiya dəstəyi ilə, müsabiqədə iştirak edən müəssisələrin təqdim etdiyi layihə sənədlərinin (biznes - plan kompaniya, biznes - plan layihə və s.) ekspert qiymətləndirilməsi rejimində həyata keçirilməlidir:

- müəssisə fəaliyyətinin iqtisadi nəticələri, maliyyə dözümlülüyü və müəssisələrin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin özünümaliyyələşdirmə dərəcəsi;

- analiz olunan məhsul göndərən sahələrdə ümumi istehsalın gözlənilən artımı və texnoloji zəncir üzrə daha sonra "aşağı" enməsi (sahələrarası balans modelindən istifadə);

- analiz olunan istehsalla idxalın əvəz olunmasının səmərəlilik dərəcəsi;

- müəssisələrə təklif olunan təsərrüfat və ya investisiya tədbirlərinin xüsusi kapital tutumu;

- istehsal olunan və ya layihələşdirilən məhsulların fərdi marketing planı.

Bəlkə də texniki-texnoloji bazarda ən "ağrılı" məsələ, kənd təsərrüfatı maşınları - toraktorlar, kombaynlar, yığım aqreqatları, heyvandarlıq üçün aparat və mexanizmlər, kənd təsərrüfatının digər sahələri üçün texniki vasitələr haqqında məsələdir. Bizim maşınlar, xarici ölkələrdə istehsal olunan nümunələrlə müqayisədə, hər şeydən əvvəl, enerji və kapital tutumuna, məhsuldarlığına, etibarlılığına, ekologiyaya və işçilərin sağlamlığının mühafizəsi tələbatına uyğun gəlməməsi, əksəriyyətinin rəqabət qabiliyyətinə malik olmaması yaxşı məlumdur. Həmin fikri, keçən əsrin 90-cı illərində, ya özünün ayrıca bir mərhələsində dondurulmuş - yəni formalaşmış şəraitə uyğunlaşa bilməmiş, ya da parçalanmış və təsərrüfat - təmir xidməti səviyyəsinə keçmiş servis infrastrukturuna haqqında da söyləmək olar.

Mövcud texnikanın taxıl yığımindən sonra işləməsi və saxlanması texniki təminatı haqqında məsələ daha ciddidir. Eyni zamanda toxumun əkinə hazırlanması və saxlanması texniki bazası da müasir

texnoloji tələbatlara cavab vermir.

Bununla yanaşı son illər burada aşağıdakı iki tendensiya müşahidə olunur:

- dövlət mülkiyyəti formasında bəzi rayonlarda maşın təmir stansiyaları yaradılır. Onların qarşısında kənd təsərrüfatı istehsalçıların təsərrüfatlarına xidmət etmək vəzifəsi qoyulmuşdur.

- lizinq əməliyyatı ilə daha məhsuldar yapon və avropa markalı kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqlarının ölkəyə gətirilməsidir. Nəzərə alsaq ki, bu maşınlarda iş zamanı məhsul itkisi əvvəlki maşınlarda olan 18-20% əvəzinə cəmi 1-2% olur və onların icarə haqqı çox yüksək deyil, onda ikinci tendensiyanın perspektivi daha inandırıcıdır.

Bu variantda hadisələrin inkişafı kənd təsərrüfatı üçün zərərli olmazdı. Beləki, aqrar sektorun inkişaf etmiş əksər ölkələr özünün kənd təsərrüfatı maşınqayırması sənayesinə malik deyillər. Məsələn, dünyanın ən böyük taxıl istehsalçılarından olan Kanada bu qəbildəndir. Odur ki, respublikamızda kənd təsərrüfatı maşın və alətlərinin istehsalının olmaması məhsuldarlığın aşağı olmasına əsas vermir.

Təbii ki, əhalinin ərzaq təminatı mövzusunun araşdırılmasına ərzaq təhlükəsizliyi haqqında məsələdən başlamaq lazımdır. Respublikamızda onun kəskinliyi bin neçə səbəblə müəyyən olunur:

a) aqrar sahənin iqtisadi vəziyyəti. Bu sahədə böhran çox dərin və ərzaq təhlükəsizliyi probleminin kəskinliyinin azalması yaxın perspektidə hələ gözənilmir.

b) əhalinin iqtisadi vəziyyəti. Hökumətin özünün verdiyi məlumata görə ölkə əhalisinin böyük bir qismi yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayır. Burada əsas səbəb kimi bir milyondan çox insanın qaçqın vəziyyətində olması, ölkə ərazisinin 20%-nin işğal altında olması və işsizlik problemi göstərilə bilər.

c) milli mentaliteti. Cəmiyyətimizin bir hissəsinin düşüncəsində hələ də əvvəlki dövrə qayıtmaqla, ölkənin xammal ehtiyatları hesabına, bütövlükdə qeyri-səmərəli aqrar sənaye kompleksi ilə ərzaq təhlükəsizliyi problemini həll etmək arzusu yaşayır. Belə düşüncə tərzini öz növbəsində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların mühüm bir hissəsində və bütünlüklə kənd təsərrüfatında dərin islahatların aparılmasına şübhə yaradır.

Ərzaq təhlükəsizliyi haqqında məsələ üzrə mütəxəssislər arasında da vahid mövqe nümayiş etdirilmir. Bəziləri ehtimal edirlər ki, ölkədə məhsulun istehsal həcmində azalması ərzaq təhlükəsizliyi üçün qorxulu əlamətdir və hətta itkidir və tələb edirlər ki, idxal olunan ərzağın göndərilməsi imkanlarını mürəkkəbləşdirməklə yerli kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarımızın dəstəklənməsi üçün görülən tədbirləri gücləndirilməlidir. Digərləri isə belə bir mövqedə dururlar ki, ərzaq təhlükəsizliyi - əhalini sağlam qida ilə kifayət qədər təmin etmək üçün lazım olan səviyyədə ərzaq təchizatının saxlanması deməkdir. Bu zaman ölkədə is-

tehsal olunan və idxal olunan ərzaq məhsulunun hansı nisbətdə olması vacib deyil.

Bizim fikrimizcə, ərzaq təhlükəsizliyi problemi ilk növbədə aqrar sistemin bütün sahələrinin regressiv tendensiyası inkişafının birləşmiş nəticəsi, təbiətin kəndli tərəfindən mənimsənilməsi, həmçinin kənd cəmiyyətinin həyatıdır. Ərzaq - daxili bazarda çatışmadığı zaman xaricdən gətirilməsi mümkün olan, sadə tələbat predmeti deyil. Ərzaq, fəlsəfi dildə ifadə etsək, kiminsə nəzərə cərpən fəaliyyətdir. Əgər o yoxdursa, bu onu göstərir ki, sadəcə istehlak predmeti yox olmayıb, nə isə qırılıb, kiminsə insani fəaliyyəti dayanmışdır (daha geniş mənada həyat fəaliyyəti). Fərdi və ya kollektiv təsərrüfatçılıq edən subyekt - öz mövcudluğuna son qoymuşdur. Odur ki, ərzaq təhlükəsizliyi - sossiumun təhlükəsiz (normal) mövcudluğu zəncirində yalnız bir həlqədir. Bütün zənciri möhkəmləndirmədən, ayrılıqda bu həlqəni möhkəmləndirmək mümkün deyil.

Hökumətin tərkibində düşünülmüş, bütöv və qabaqcadan məlum aqrar siyasəti olan radikal siyasətçilərin olmaması nəticəsində iqtisadiyyatın aqrar sektorunda kriminal üçün çox yaxşı şəraitin yaranmasına kömək etdi ki, bu da öz növbəsində ölkənin aqrar strukturunun yenidən qurulmasını, səmərəli aqrar islahatların vaxtı çatmış problemlərinin həllini daha da çətinləşdirdi. Ölkədəki aqrar siyasətə verilən bu xasiyyətəmənin ədalətli olduğunu keçən illər ərzində kənd əmtəə istehsalçıların iqtisadi maraqlarının cinayətkar təsirlərdən müdafiəsi problemi nəinki hökumət tərəfindən araşdırılmamış, hətta yada belə salınmamışdır.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun dərin kriminallaşmasını təyin edən amillər arasında bir neçə qrupu ayırmaq vacibdir:

müstəqilliyimizin ilk illərində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının mütləq həcmində azalmasını, əsas istehsal fondlarının yoxa çıxması, aşkar və gizli işsizliyin miqyasının artmasını və s. özündə birləşdirən kənd təsərrüfatı istehsalının ümumi azalmasını əhəmiyyətli dərəcədə əvvəlcədən müəyyən edən dövlət anti-aqrar siyasətinin aparılması aiddir. Kənd əməkçilərimizin öz fəaliyyəti ilə istehsal etdiyi məhsulun mühüm hissəsinin istehlakçılara çatmaması, onun yerini xarici istehsalçıların tutması, 1991-1993-cü illərdə əmtəə istehsalçıların peşəkar və şəxsi tənəzzülünün başlanmasına səbəb oldu, kriminal ünsürlərin bu sahəyə marağını meydana çıxartdı.

Qanunvericilikdə olan boşluqlar da cinayətkarlar üçün əl-qol açmağa rəvac verdi. İstehlak bazarı üçün belə siyasətin nəticəsi - qiymətlərin qanunsuz artması, alıcıların aldadılması, saxta mallarla ticarət və s. formasında onun yüksək dərəcədə kriminalaşması oldu. Həmin dövrdə nəzarətsiz idxal olunan ucuz və keyfiyyətsiz istehlak mallarının dövriyyəsi pərakəndə əmtəə dövriyyəsində özünün maksimum həddinə çatdı. Külli miqdarda vergilərdən və gömrük nəzarətindən yayır-

ma halları baş verdi;

aqrar sektorun kriminallaşmasının ikinci qrup səbəbi - islahatçı fəaliyyətin qeyri-səmərəliliyi, bir halda tələskənlik və təzyiq kimi, digər halda isə lənglik və qeyri-ardıcılıq kimi meydana çıxmasıdır. Mütəxəssislər aşağıdakı qanunauyğunluğu qeyd edirlər: aparılan islahatların səmərəliliyinin səviyyəsi nə qədər aşağı olsa, ölkə iqtisadiyyatının yayılma sürəti və miqyası, aqrar sahənin kriminallaşması da bir o qədər yüksək olar. Bu cür siyasət kənd təsərrüfatının ağılla və qanunauyğun formada aparılması, ya istehsalçıdan çoxlu səy tələb edir (belə ki, vəziyyətə uyğun yox, onun əksi-nə işləmək lazım gəlir), ya da iqtisadi cəhətdən məqsədyönlü deyildir və kriminal hərəkətlər üçün imkanlar yaradır. ASK-nin özəlləşdirilməsi zamanı buraxılmış şəhərlər buna əyani sübutdur;

Üçüncü qrup səbəb - nəinki dövlətin istehsal və idarəetmə sahəsindən çıxıb getməsi ilə, həm də onun tam fəaliyyətsizliyi ilə lazım olan bazar infrastrukturunun yaradılması zamanı, öz sosial funksiyasının yerinə yetirilməsinin aradan qaldırılması - kənd əhalisinin sosial-mədəni həyatının heç olmasa minimum səviyyədə saxlanması ilə bağlıdır.

Kənddə sosial təbəqələşmənin güclənməsi, "yeni güclülər" və "yeni zəiflər" də daxil olmaqla bir-birinə qarşı duran sosial təbəqələrin meydana çıxmasına səbəb oldu. Bu onunla bağlıdır ki, dövlət istehsal vasitələrinin nəzarətsiz bölgüsünə təşəbbüs etdi, yenidən kəndi şəhərlə qeyri-bərabər münasibətdə qoydu, ehtiyatların aqrar sektordan iqtisadiyyatın digər sektoruna ötürülməsini bərpa etdi, ehtiyacı olanların böyük bir qismini əvvəlki formalı sosial müdafiədən məhrum etdi. Təbii ki, "yeni güclülər" kapitalı çox qısa müddətə yalnız bir yolla - cinayət yolu ilə toplaya bilərlər.

Nəhayət, ASK-nin kriminallaşmasının güclənməsində dördüncü qrup səbəb qanunverici və normativ - hüquqi bazanın zəif işlənməsindən, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı və satışında təsərrüfatçılıq edən subyektlərə cinayətkar təsirlərin qarşısının alınmasına istiqamətlənmiş, real təsir edən mexanizmlərin çatışmazlığından ibarətdir.

Eyni zamanda, korrupsiya fəaliyyəti cinayətkar aləm üçün ən vacibdir: kriminal qurumlar rüşvətə və koorupsiyaya qurşanmış məmurlarla əlaqələri saxlamaq üçün öz gəlirlərinin 30%-dən 50%-ə qədərini sərf edirlər. Sahibkarların ən azı 40%-i və kommersiya qurumlarının 2/3-nə qədəri korrupsiya münasibətlərinə cəlb edilmişlər. Bu zaman texnologiyanın dəyişməsi tendensiyası müşahidə olunur: "birdəfəlik" rüşvətdən uzunmüddətli əməkdaşlığa keçilir.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq bazar münasibətlərinə keçidlə ASK-da "ənənəvi" cinayətlərə yeniləri əlavə olundu. Onların arasında - cinayətkar yolla qazanılmış vəsaitlərin leqallaşdırılması ("yüyulması"); qanunsuz sahibkarlıq və ya yalançı sahibkarlıq; xarici sahibkarların və firmaların iştirakı

ilə qanunsuz əqdlər; daşınmaz əmlakla, xüsusilə torpaqla qanunsuz əməliyyatlar və s. Əkin torpaqlarının kənd təsərrüfatı dövrüyəsindən çıxarılması faktı və onların birbaşa kənd təsərrüfatı əməyi ilə məşğul olmayan, o cümlədən müxtəlif növlü hakimiyət və idarəetmə strukturlarına aid olan şəxslərə verilməsi, onlar tərəfindən kollektiv müəssisələrin maddi-texniki və insan resurslarını şəxsi təsərrüfatlarının aparılması üçün istifadə olunması faktları ciddi narahatlıqlar doğurur.

Aqrar sektorun inkişafına və fermer təsərrüfatlarına yardım üçün ayrılmış büdcə vəsaitlərinin oğurlanması da geniş yayılmışdır. Bunun üçün aşağıdakı üsullardan istifadə olunur:

etibarnamələr, ödəmə və digər sənədlər saxtalaşdırılır;

təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirmək niyyəti olmadan, həmçinin dələduzluq əməllərini həyata keçirmək məqsədi ilə kəndli (fermer) təsərrüfatı qanunsuz təşkil olunur;

məqsədli kreditlərin ayrılması üçün vəzifəli şəxslərə rüşvət verilir;

təsərrüfatçılıq edən subyektin təsərrüfat və maliyyə vəziyyəti haqqında bank və digər kreditrlərə ya yalan məlumatlar verirlər, ya da güzəştli şərtlərlə kredit almaq məqsədi ilə yalan məlumatlar təqdim edirlər;

məqsədli dövlət vəsaitini təyinatına görə istifadə etmirlər; vergi orqanlarından öz gəlirlərini gizlədirlər.

Real vəziyyətin dərk olunması məsuliyyəti və aqrar sistemin məlum perspektivi aşağıdakı nəticəni çıxarmağa imkan verir:

- ölkəyə yeni aqrar siyasət lazımdır. Bu təbii-coğrafi mövqeyinə görə perspektivli olan və ya aqrar sektorun gələcəyi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, son illərin böhran şəraitində öz dayanıqlığını göstərmiş, aqrar sahənin həmin müəssisə və təşkilatlarına münasibətdə seçilərək həyata keçirilən və ya dövlət tərəfindən dəstəklənən maliyyə - investisiya, maddi-texniki və təşkilati idarəetmə ölçü və tədbirləri sistemi olmalıdır.

Aqrar Sənaye Kompleksinin modernləşməsində və islahatların aparılmasında dövlətin aktiv iştirak etdiyi keçid siyasətin müxtəlif variantlarına və elementlərinə bir çox ölkələr üz tutmuşlar.

Hər bir cəmiyyət dövlətin simasında ASK-ni subsidiyalasdırmaqla orada elə yenidənqurma aparmaq istəyir ki, ən yaxşı nəticə əldə etsin və bu tamamilə normal haldır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra bəzi Asiya ölkələrində, məsələn, Yaponiyada məhz belə olmuşdur. Selektiv(seçmə) yanaşma prinsipi Çində müvəffəqiyyətli iqtisadi islahatlar praktikasında geniş tətbiq olunur. Belə ki, hökumətin Dünya Bankına "Çin-2020" hesabatında iqtisadi inkişafdan geri qalmış yüz min dövlət sənaye müəssisəsindən yalnız minində hər-tərəfli islahatlar aparmağa başlamış və yaxın gələcəkdə həmin müəssisələr ölkənin müasir industriyasının nü-

vəsini təşkil edəcəkdir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə Dövlət Proqramında (2004-2006-cı illər) bütün digər mənfəətlər nəzərə alınmaqla korrupsiyanın aqrar iqtisadiyyatının inkişafına çox böyük maneələr yaratdığı haqqında artıq irəliyə danışmışdıq.

Azərbaycan Respublikasının strateji kursunun əsası olan bu Proqramın vəzifəsi qanunçuluğun və şəffaflığın təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi, korrupsiyanın qarşısının alınması və korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara görə məsuliyyətin artırılması, bu mübarizədə əməkdaşlıq və əhəlinin maarifləndirilməsidir.

Odur ki, Proqramda korrupsiyaya qarşı mübarizədə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar - qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə aparan orqanların, dövlət orqanlarının, hüquq - mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin artırılması, iqtisadi və sosial sahədə müvafiq tədbirlərin görülməsi, Dövlət Proqramının icrasına nəzarət və sairidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 3 sentyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş bu Proqram əslində dövlətin siyasi iradəsinin ifadəsidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"ndakı (2004-2008-ci illər) proqnozlara görə, 2008-ci ildə ümumi daxili məhsul 2003-cü ilə müqayisədə 2,3 dəfə artaraq 76,3 trilyon manat, ümumi daxili məhsulun adambaşına düşən həcmi 1578 ABŞ dolları, qeyri-dövlət sektorunun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 85% təşkil edəcəkdir. 2004-2008-ci illərdə ümumi daxili məhsulun strukturunda bütün sahələrin, o cümlədən kənd təsərrüfatının artım tempi orta hesabla 10-15 faiz səviyyəsində olacaqdır. Beş il ərzində kənd təsərrüfatı istehsalının real artımı 62,5% təşkil edəcəkdir, bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşunun həcmi 16,8 milyard ABŞ dollarına çatacaqdır ki, bunun da təxminən 60%-i regionlara yönəldiləcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əli-

yevin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri" aqrar bölmənin idarə edilməsində olan mövcud pərakəndəliyi aradan qaldırmış, bu sahənin davamlı inkişafını təmin edən idarəetmə sistemini yaratmağa və aqrar sahəni tənzimləyən normativ hüquqi bazanı təkmilləşdirməyə böyük təkan vermişdir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.Əliyevin 23.10.2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər", istehsalçıların zəruri kənd təsərrüfatı texnikası ilə təchizatını yaxşılaşdırmağa, keyfiyyətli məhsul yetişdirməyə və həmin məhsulun itkisiz yığılmasına xidmət edir. Sərəncama görə yaradılmış "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin səhmlərinin nəzarət zərfi ilkin mərhələdə 100% dövlətə məxsus olacaqdır. "Aqrolizinq" ASC dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına alınan kənd təsərrüfatı texnikalarını lizinq yolu ilə hüquqi və fiziki şəxslərə icarəyə verilir və ya satılmasını həyata keçirir. ASC-nin fəaliyyətinin təşkili üçün 2005-ci ildə 100,0 milyard manat, 2006-cı ildə isə 150,0 milyard manat vəsait ayrılmışdır. Həmçinin, lizinq müqaviləsinin obyektı olan daşınar əşyalar idxal gömrük rüsumundan və idxal zamanı əlavə dəyər vergisindən azad olunmuşdur.

Təbiətdəki mövqeyinə münasibətdə perspektivli ərazilərdə yerləşmiş və ya aqrar sektorun gələcəyi üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan güclü müəssisələrin, əmtəə istehsalçıların seçilməsi və dəstəklənməsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış meyarlarının dövlət orqanlarının təşəbbüsü və rəhbərliyi altında işlənilib-hazırlanması üçün alimlərdən, praktiki işçilərdən, biznesmenlərdən və maliyyəçilərdən ibarət yaradılmış işçi qrupu tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Qarşıya belə bir məqsədin qoyulması, həmçinin ona nail olmaq üçün şəraitin yaradılması və işin təşkili - ölkənin aqrar sahəsinə rəhbərlik edənlərin ən mühüm vəzifəsidir.

Ölkədə siyasi sabitliyin daha dayanıqlı olması və ərzaq təminatının kənar təsirlərdən tam azad olunmasını təmin etmək üçün hüquqi baza yaradılmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi "Ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı haqqında" Qanun qəbul etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev. "Dünya təcrübəsi Azərbaycanın iqtisadiyyatında islahatların optimal yolunun axtarışına kömək edəcəkdir". Bakı, 1997. 2. Heydər Əliyev və dövlətin aqrar siyasəti. Bakı, "Gənclik", 2003, 776 s. 3. "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı. 4. "Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı. 5. "Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsindəki əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamı. 6. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı, "Təhsil", 2002, 220 s. 7. Nuriyev C.Q. Kənd təsərrüfatında islahatların iqtisadi nəticələri. // "Dirçəliş - XXI əsr" jurnalı. N 67-68. 2003, 10 s. 8. Nuriyev C.Q., Əsgərov Ə.T. İbrahimov E.R. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Aqrar Kursu. Bakı, "Nur-A" nəşriyyatı. 2004. 360 s. 9. Nuriyev C.Q. Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyi problemi. // "Azərbaycan aqrar elmi" jurnalı. № 1-2. 2006. 6 s. 10. Xəlilov N.A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar torasformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı, 2001, 176 s.